

CIRKUSZI AKROBATIKA

Alaputatási és szakmódszertani periodika

III. AZ ÁLLANDÓ CIRKUSZOK

Az egyetemes cirkusztörténet egyik legkiemelkedőbb alakja, Albert Schumann, miután az 1893-as szezonban nem sikerült kibérelnie a budapesti Wulff épületet,¹ két alkalommal is jelentkezett a tanácsnál komoly cirkuszépítési szándékkal. 1894-ben először a Klotid-Koháry-Szemere utcák közti területből kért bérbe az 1069 hrsz. alatt fekvő városi telekből 1848.32 négyszögöl területet egy egész évben üzemelő, a kor kívánalmainak maximálisan megfelelő cirkusz építése céljaira. Egy teljesen különálló gépházban elhelyezett gőzkazán szolgáltatva volna a fűtést, a világítást pedig villamosáram. Schumann hajlandó volt a város minden intézkedésének alávetni magát, minden óvintézkedést megtenni, a főváros által meghatározandó biztosítékot nyújtani. Évi bérként 3000 forintot ajánlott fel.² A mellékelt tervrajz szerint (a manézs 13.20 m átmérőjű) 3 vendéglő, büfé, iroda is épült volna; a területet illetően alternatívaként az Izabella-Podmaniczky-Vörösmarty u. szerepelt.³ A tanácsi közgyűlés a kérvényt elutasította, "mert eltekintve attól, hogy Budapest cirkusszal már el van látva, mely az erre nézve érvényesülő igényeknek megfelel, a székes fővárosnak fentebb megjelölt részén, a mely ez idő szerint már a legnagyobb fejlődésnek indult s a melyen a legszebb és legnagyobb középületek egész sorozata van elhelyezve, egy nagy cirkusz a megfelelő istállókkal nemcsak tűzbiztonsági, hanem közegészségügyi szempontból sem létesíthető."⁴

Albert Schumann még egyszer, 1909-ben jelentkezett egy állandó cirkusz építése tárgyában; felajánlotta, hogy az épületet egy idő után a főváros tulajdonába engedné át.⁵

Levéltári nyomára nem akadtam, de állítólag stabil cirkuszt kívánt építtetni 1895-ben Wulff, és 1908-ban Sidoli is, ez utóbbi (szándéka komolyságát alátámasztandó?!) egy elefántot ajándékozott a budapesti állatkertnek.⁶

A fővárosnak még a XVIII. sz.-ra visszamenően kedvelt kirándulólhelyei voltak a Városliget és a Városmajor.⁷ Az előbbiben 1890 és 1914 között végig működött a Barokaldi-féle néparéna és a városi cirkusz. A Városmajorban mutatványos bódék folyamatosan üzemeltek, itt zajlott a koronázás jubileumának népünnepélye is.⁸ Raab Elek kísérletet tett egy artista kolónia létrehozására, egy-két alkalommal hírt adott magáról az Elek Mulató, ill. a Raab cirkuszvarieté.⁹

A Koller cirkusz

A század elején lassan kezdett kialakulni az ún. Üllői úti új népliget, és a város mintha támogatta volna a szórakoztató üzletek idetelepítését.

Amikor Koller Gusztáv 1901. aug. 11-én kérvényt nyújtott be a tanácshoz, mely szerint 7-8000 K értékben egy a Barokaldiéhoz hasonló néparénát akart építtetni, októberben a mérnöki hivatal az úttörő vállalkozást melegen támogatta. A tanácsülés nov. 11-én ennek alapján bekérte a terveket, s azokat Koller tíz nap múlva be is mutatta. 1902. januárjában a mérnöki hivatal a terület átengedését és azt javasolta, legyen kikötendő, hogy a bérlőnek saját költségén a mérnöki hivatal és a főkertész utasítása szerint a területet be kelljen fásítania. Augusztusban (egy év telt el a kérvény benyújtása óta) közölte Koller, hogy csak 1904-től igényli a területet.¹⁰

1903 októberében Korngut Salamon és Markovits Sándor is kérvényezte ugyanennek a területnek a

bérletét, de mindkettőjük ajánlatának mellőzésével a tanácsi véghatározat egy 1900 négyszög méter kiterjedésű területet Koller Gusztávnak adott bérbe hat évre.¹¹ A bérleti idő és a bérfizetési kötelezettség a cirkusz tényleges megnyitásától számítatott: "bérlőnek azonban az 1905-iki évadnál előbb megnyitnia a cirkuszt nem szabad, de viszont ha legkésőbb 1906. évi április hó 1-éig a cirkuszt a közönség számára meg nem nyitja... a főváros jogositva lesz a bérbeadott területet birói közben járás nélkül vissza venni, mely esetben bérlő biztosítékát is elveszti." Az évi bért a szerződés első három évére 500, a második három évére 1000 koronában állapították meg, melyet május és július 1-jén két egyenlő előleges részletben kellett fizetni. "A bérbe vett területen létesítendő cirkuszban csakis szorosan vett cirkuszi mutatványok tarthatók, egyes előadások tartása tiltva van." Az előadások megkezdéséhez természetesen meg kellett szerezni a rendőrségi játszási engedélyt is, és 200 korona biztosítékot a központi pénztárban letétbe helyezni.¹² Az 1905. szept. 30-án kelt bérleti szerződés 20 pontja szigorú kötelezettségeket rótt a bérlőre, míg a tanács csak azt vállalta, hogy három évig a népligeti mutatványos területen cirkusz nyitására más kérvényezőnek területet nem ad i (kivéve, ha a Városliget területéről lenne áthelyezendő).¹³ Az építkezéshez természetesen külön tanácsi engedély kellett; az épület a cirkuszon kívül lakásul szolgáló egy szobát konyhát és éléskamrát is tartalmazhatott, ahol csak a szorosan vett családtagok lakhattak. A bérlőnek a szerződés egész időtartamára szóló biztosítási kötvényt és nyugtát kellett a tanácsnál leadnia, de "tűzkár esetén a biztosítási összeget a főváros veszi fel s azt bérlőnek újra építés esetén az építkezés arányában kiutalványozza."¹⁴ Kikötötték, hogy április és október közt az előadásokat két hétnél tovább csak külön engedéllyel szüneteltethetik (2.), hogy jóízlést sértő tárgyakat, különösen ruhát kiaggatni tilos (14). Szintén tilos volt a tűzijáték, az "erkölcsiségbe ütköző mutatvány", és külön kerületi engedélyt igényelt a nagy zajjal járó, ill. oly mutatvány, melynek szerkezete műszaki felülvizsgálatot igényelt (15.).

Az egyik kérvény felzete szerint az épület nyitott néparéna volt, melynek építéséhez a mérnöki hivatal a következő kikötések mellett járult hozzá: egységes méretű csapok, a pöcegödör falai és talpazata téglával vízhatlanul falazandó, a pénztár és a főbejárat elé korlát nem helyezhető.¹⁵

A Koller cirkusz 1905 áprilisában nyílt meg.¹⁶ 1906-ban kezdte meg hirdetéseit az IAR-ben, mint National Circus.¹⁷ Az 1907-es szezon márc. 24-i megnyitására a tél folyamán a cirkuszt teljesen felújították.¹⁸

Koller 1907 áprilisában kérte először a bér leszállítását 250 K-ra. A megélhetési nehézségekre hivatkozott, arra, hogy a népliget fejlődésére alig van remény, a hétköznapi előadások bevétele jóformán semmi, de még a vásár- és ünnepnap bevételeket is teljesen lepassztotta 1906-ban a rossz időjárás. A belépti díjak igen alacsonyok voltak (10-40 fil.). Érvként hozta fel még azt is, hogy a népligeti műszinkör tulajdonosa ugyanakkora telekért csak 40 K bért fizetett.

A városgazda gyér látogatottságot tanúsító jelentése alapján a tanácsi határozat jún. 9-én az évi bért 300 K-ra leszállította.¹⁹ Az 1908-as évre a tanács már ragaszkodott az 500 K-hoz.²⁰ 1909-ben Koller kérvényezte, hogy továbbra is csak 500 K-t fizessen, mivel az évi karbantartásra fordított átlagos 1000 K helyett ezévből 4-5000 K között költött, és a Városligetben megtörtént rendezések lezárulásával meghiúsult az a reménye, hogy mutatványosokat telepítenek át a Népligetbe. A tanácsi határozat értelmében 1910. márc. 31-ig továbbra is csak 500 K-t kellett fizetnie.²¹ 1910 februárjában az elmúlt évek nyári abnormális időjárására, több gyermekére és özvegyiségére hivatkozva kérte az esedékes 1000 K bérösszeg leszállítását. Azt állította, hogy az előző szezonban összes bevétele 15-20 vasárnapi előadásból származott, kiadásai pedig egyre emelkedtek.²² A mérnöki hivatal továbbra is az 500 K bérösszeg kikötését javasolta.²³

Koller az 1910-es szezon márc. 27-én kezdte, feltehetően nyereséggel működött, mivel 1911-ben a régi Fleith cirkusz teljes felszerelését megvásárolta.²⁴

1913-ban, miután a stabil épületben a szezont befejezte, augusztus 30-án Óbudán sátorban kezdett dolgozni, majd az 1914-es szezóját március 15-én kezdte meg.²⁵

Az igazgató lovakkal dolgozott, a cirkusz műsora az átlagos utazócirkuszi műsorokhoz volt hasonló

A Koller cirkusz a két világháború közt, sőt még 1945 után is üzemelt. Az ott dolgozott ma élő idősebb artisták állítása szerint ad hoc tartotta előadásait, vasárnaponként sorozatban.

A Barokaldi Néparéna

A 80-as évek közepétől lett minden pesti gyerek legendás Barokaldi papája az a komédiás, aki megtanította őket nevetni, az első ember, aki meghajolt előttük: "az öreg Barokaldi, az igazi Barokaldi, apja annak, aki most meghalt, pompás ember volt" - írta a Hét egyik cikke 1915-ben.²⁶

Barokaldi József fia, György 1915. szept. 25-én halt meg.²⁷ A Hét cikkének hangulata alapján azt gondolhatni, hogy az öreg Barokaldi jóideje már csak a múlt emlékezetében élt, holott 1914 novemberében 92 éves volt, és Barokaldi Józsefné egy későbbi, 1915 októberi kérvényében ezt írta: "folyó évben meghalt férjem, két hónapra rá pedig György fiam."²⁸

1906-ban Barokaldi magyarországi tartózkodásának évfordulóját ünnepelte. Jún. 26-án ezalkalomból 4 gála előadást rendeztek. A sok jókívánságot (köztük Vázsonyi Vilmosét) külön hirdetésben köszönte meg az öreg.²⁹ Ezalkalomból az IAR rövid életrajzot közölt:³⁰ az elszegényedett olasz nemesi családból származó Barokaldi 1876-ban jött Magyarországra a Suhr cirkusszal, mely itt feloszlott. Ekkortól kezdve feleségével és fiával hármásban tartották az előadásokat 10-20 filléres belépődíj mellett. A 82 éves tulajdonos cirkusza 70 tagból áll, 30 lóval. Az üzletet fia, György segítségével, a felesége vezeti; a műsor egyik kiválósága Kornelie Barokaldi, az igazgató unokája, lovas számot mutat be.³¹

1912-ben az IAR a fentiekhez hasonló rövid életrajzot közölt Barokaldi 90. születésnapja és aranylakodalmának ünnepe alkalmából.³² A cikk szerint 1885-től 25 éven át a fürdő mellett volt az üzlet. Azóta a kiállítótérnél levő kő, vas, üvegfalú épületben a márciustól októberig tartó szezón során szolid, megbízható, jó műsorok futnak. Az öreg jóideje már csak mint néző fordul meg cirkuszában, de korábban nagyon sokoldalú artista volt.

Ugyanezt erősíti meg egy korai híradás is, mely szerint Barokaldi volt kötél-táncos, bohóc, akrobata, egyensúlyozó, idomár stb. 1893-ban (bár elektromos világítás még csak a Fényes panoptikumban volt) a városligeti mutatványosok között már az első helyen említették Barokaldi színpad-cirkuszát: a nézőtérren sokszor többezren is szorongtak.³³

Barokaldi a Budapesti Universumban, ill. IAR-ban 1890–1894 közt rendszeresen közzétette hirdetéseit, később a műsorát. Gyakorlatilag minden szezónja márciustól októberig tartott. Elképzelhető, hogy a cirkuszépület portábilis volt, mivel 1892-ben a Városmajorban, 1909-ben pedig Békásmegyeren dolgoztak.³⁴ Mérsékelt helyárak mellett, jól ment az üzlet.³⁵

Az IAR hírei közt szerepelt, hogy Mme Barokaldi, a látogatottság ellenére helyet tartott fenn az Árvaház árváinak.³⁶

1904-ben vezették be az elektromos világítást és 1909-ben közölték, hogy a cirkuszt renoválták,

újjáépítették.³⁷

Barokaldi József eredetileg színpód építésére kért engedélyt a VI. kerületi Népligetben. A mérnöki hivatal műszaki szempontból kifogást nem emelt, az engedélyt a tanács 1886.jan. 9-i ülésének határozata alapján megadták.

Az építési költségvetésben föld- és kőművesmunkákra 1947 forint, ács, asztalos, lakatos, mázoló, üveges munkákra 2187 forint, összesen 4124 forint összeget terveztek.³⁸

Sajnos, a cirkuszra vonatkozó eredeti bérleti szerződést (városligeti VI. és VII. sz. mutatványos parcellák) nem sikerült megtalálnom, csak az I/a. sz. 203 négyzetméter területről szólót (körhinta üzlet céljára) 1901-ből, valamint meghosszabbítási záradékát 1904 és 1906-ból.³⁹

A cirkuszra vonatkozó bérleti szerződés meghosszabbításai szerint 1899-ig az évi bér 140 forint, 1900-tól 1903. ápr. végéig 500 forint volt, majd 1906-ig 1200 K-t, az 1908-as rendezés után pedig az új mutatványos telep 21. sz. mintegy 1757 négyzetméteres parcelláért évi bérként 2800 K-t kellett fizetni.⁴⁰

Az 1912-ig érvényes, és 1900. jún. 30-án bemutatott tűzkárbiztosítási kötvényt 9000 K átalányösszegre, a néparénai melléképítményekre 1904 januárjában bemutatott kötvényt pedig 2000 K átalányösszegre kötötték meg.⁴¹

1890 és 1914 közt a Barokaldi néparéna lépésről lépésre, de megállás nélkül, folyamatosan egyre gyarapodott, olyannyira, hogy 1915 márciusában Beketow Mátyás panaszt emelt a tanácsnál a cirkusszá lett néparéna ellen.⁴² Egy alkalommal azonban, 1903-ban kérvényezték, hogy a tanács tekintszen el a 600 K óvadék letételétől, de a nemleges válasz után az összeget rendben lefizették.⁴³

A már említett hajóhinta mellett hol ruhatár, hol fészker, hol férfiöltöző építésének engedélyezéséért folyamodtak a tanácshoz.⁴⁴ Már 1895-ben kért Barokaldi József a szomszédos parcellából legalább egy részt bérbe, "tekintettel arra, hogy nagyszámú családom és lábas jószágom van; a jelzett és általunk bírt területen igen kevés szabad tér marad bármi házi teendők, vagy szabad mozgás használatára mely tisztasági és egészségi szempontból is nagyon szükséges."⁴⁵

Az idősebb Barokaldi házaspárnak egy 1906-os fellebbezéséből a következőket lehet megtudni: az eredetileg benyújtott terveken annak idején büfé is szerepelt. A terv elfogadása alapján a házaspár úgymond feltételezte, hogy bort és sört árusíthatnak; "igaz, hogy jóhiszeműleg vélelmezett jogunkkal mintegy 20 évig nem éltünk, de ennek oka az volt, hogy a magyar állampolgárságot csak mintegy 12 esztendővel ezelőtt megszerezhettük 's így italmérési jogot nem kaphattunk." Az alkoholárusítást a tanács természetesen betiltotta, a fellebbezést elutasította, majd a büfé berendezésére szabályosan benyújtott kérvényt szintén elutasította.⁴⁶

Érdekességként megemlítem még, hogy az idős házaspárnak nem tudott mindkét tagja írni és olvasni. Az első időkben a férj, később a feleség vezette az üzletet; ez a munka komoly szakértelmet, felelősséget kívánhatott egy ilyen sikeres vállalkozás esetében, tehát az analfabetizmus mindenképpen meglepőnek tűnik. Egy 1903-as jegyzőkönyv alján az aláírás helyén ez áll: "Barokaldi Franciska

x x x azaz Barokaldi József"⁴⁷

Egy "Meghosszabbítási záradék"-ról készült tanácsi másolat viszont így zárul: "Barokaldi József sk.

frau Francziska

Barokaldi

x x x"⁴⁸

Úgy gondolom, hogy a tanácsi írnok nem is nagyon figyelte meg az eredeti okmányt, számára természetesnek az ő variációja tűnhetett. A magam tapasztalata és az általam ismert egyetlen szociografikus munka (angol mutatványosok a XX. sz.-ból) analógiája azt erősíti meg, hogy a mutatványosok, cirkuszosok körében a nők szerepköréhez gyakrabban tartozik az ügyintézői feladatok ellátása, a férfiakéhoz viszont a mesterségbeli tudást igénylő, kétkezi munkák elvégzése.⁴⁹

Külön kell még szót ejteni a Barokaldi cirkusz műsoráról. A műsorok az utazócirkuszosok produkcióinak jellegzetességeit mutatják, de míg egy átlagos cirkuszműsor 15 körüli számból szokott állni, addig Barokaldiéknál 30-ból, de előfordult, hogy 40 számot hirdettek.⁵⁰

Az állatkerti állandó cirkusz

A legtöbb lexikonban, a Budapest enciklopédiában stb. az áll, hogy a Wulff cirkusz 1891-ben nyitotta meg kapuit. Vitányi Iván szerint 1908-ban avatták fel az új cirkuszt.⁵¹

Mindkét adat tartalmaz némi igazságot, 1908-ban ui. az áthelyezett épületet avatták fel és 1890-ben is, mint rendesen, a szezon ünnepélyes díszelőadással nyitották meg. Az ominózus 1890-es premierről készült ismertetés azonban így kezdődik: "rég jó ismerőse a budapesti közönségnek: Wulff igazgató czirkuszával ismét megjött a fővárosba és ma bemutatta magát".⁵² Nyilvánvaló tehát, hogy már korábban is járt itt, 1893-ban már 4 szezonja futott le, könnyű volt tehát megtalálni a pontos dátumot.⁵³ A Nemzet 1889. jún. 28-i számában közölte: a "Wulff-circus társulata ma este tartotta bemutató előadását az állatkert új, csinos és practicusan épített vascircusában".

Miután a köztudatba téves adat került be (1966-ban ünnepelte például a Fővárosi Nagycirkusz fennállásának 75. évfordulóját), szükségesnek látom részletesebben foglalkozni az építés és megnyitás eseményeivel.

A fővárosi tanács 1889. április 24-i közgyűlése "igen látogatott volt a minek oka abban keresendő, hogy ma került az állatkerti czirkusz ügye eldöntésre".⁵⁴ Az állat- és növényhonosító társaság a kertet rendes bevételeiből nem tudta fenntartani és fejleszteni, az igazgatóság kénytelen volt tehát etnográfiai előadásokkal, cirkuszi mutatványokkal felkelteni a közönség érdeklődését. A társaság néhány tagja minden befolyását latba vetette, mivel a cirkusz építésének kérvénye elutasító tanácsi javaslattal került a közgyűlés elé, "mert a népszínház bérlőjével kötött szerződésnek egy pontja szerint a bérlő felbonthatja a szerződést, ha a főváros területén kőből vagy vasból épült oly állandó czirkusz létesülne, melyben hűvös és hideg idényben előadások tartathatnak.". A közgyűlés figyelmen kívül hagyva a városligeti bizottmány, a tanács és Feld Zsigmond, a városligeti szinkör tulajdonosa javaslatait, engedélyezte, hogy "a kérelmezett czirkusz, a betervezett terveknek műszaki elbírálása után, az állatkertben felállíthatassék, s hogy abban az állatkerti területen használata iránt fennálló, a folyamodó társaságra az 1882. évi jan. hó 21-én 2.546/1882 tanácsi szám alatt jóváhagyott záradékkal engedélyezett szerződés fennállásáig vagyis 1896. évi április hó 24-ig, minden év május hó 1-től szeptember hó végéig czirkuszmutatványokat rendeztethessen".⁵⁵

A cirkusz még az év első felében elkészült. Az építkezésről és az épületről így irt a sajtó: "az állatkertben

épülő vasszerkezetű circus munkálatai már annyira előrehaladtak, hogy az előadások két hét múlva megkezdődhetnek lesznek. Az imposans és rendkívül elmés szerkezetű építmény valódi technikai remekmű, a minő Európában sehol sem épült. A colossális épület 3 ezer látogatónak nyújt kényelmes helyet és teljes biztonságot ad, a mennyiben minden része kovácsolt vasból készült. Az érdekes látványt nyújtó épület megérdemli, hogy azt különösen jelenlegi állapotában, a mikor még annak minden egyes része a valóban elmés constructiója könnyen áttekinthető, úgy a szakemberek mint a nagy közönség érdeklődését felköltse".⁵⁶ Az állatkerti circus-épület teljesen elkészült és méltán mondható a technika mesterművének. Az egész szerkezet valamint a helyek talapzatai kovácsolt vasból, a falak burkolatai pedig hullámbádog lemezekből készültek. A helyek alatt köröskörül vasboltozat van, ezek alatt a művészeknek öltözői, szintén vasból, úgy hogy a tűzveszély annál is inkább teljesen ki van zárva, mivel az 50 méter hosszú és 15 méter széles istálló külön épületet képez, melynek bordázata, fala és tetőzete szintén vasból készült. A lovarda belseje elegánsan van berendezve és nagyon barátságos képet nyújt, úgyszintén gondoskodva van elegendő kijáratról."⁵⁷

A premierről a következőket írta ugyanez a lap: " a közönség, mely már hasonló mutatványokat rég nem látott, zsúfolásig megtöltötte a nézőtér és egyforma zajossággal megtapsolta az ismertebb mutatványokat is, valamint az újakat. Általában constatálható, hogy amit mutattak, azt ügyesen, csinosan, érdekesen producálták. Különösen tetszettek a zenész-clownok és Zampa kisasszony. A mi kisebb rendetlenség ma tapasztalható volt (a kijáratok rossz megvilágítása, jegyek nehézkes elárúsítása stb.) az a kezdet nehézségeinek és annak tulajdonítható, hogy maga az igazgató hirtelen beteg lett. A társulat tagjai, kik között több franczia és olasz van, általában fiatalok, s különösen azzal lepik meg a közönséget, hogy mutatványaik ép oly kecsesek, mint vakmerők. Az kétségtelen, hogy a circus jövedelmes estéknek néz eléje, aminek bizony nagy kárát fogja vallani a két magyar színikör."⁵⁸

Az állatkerti cirkusz nyári szezonzajában a következő kiváló társulatok tartották előadásaikat:

1889-1892	Wulff
1893	Salamonski
1894-96	Wulff
1897	Krembser
1898	Wulff
1899	Henry
1900	Carré
1901	Wulff
1902	Carré
1903	Sidoli
1904	Beketow
1905	Ciniselli
1906-1914	Beketow

A Wulff-korszak

A cirkusz tulajdonjogára vonatkozó levéltári adatokat nem sikerült találnom. Az artista szaklap szerint Wulff 1893-ban eladta cirkuszépületeit – így a budapestit is – egy 55.000 Ł-tal rendelkező konzorciumnak.⁵⁹ 1897-ben közölte ugyanez az újság, hogy az eladás alkalmával a mérnöki hivatal elmulasztott jelentést írni a Wulff cirkuszépület becsértékéről.⁶⁰ Dr. Gyenes Rózsa a következőket írja: "amikor Wulff 50000 Ft-ért eladta a cirkuszt, Serák megvette a társulattal együtt".⁶¹ El nem tudom képzelni, hogy egy társulat miként lehetett adásvétel tárgya, mindenesetre, ha a kis kötet kronológiai sorrendben haladt, akkor a tranzakció időpontja 1895/95-ra tehető. Ugyanitt olvasható, hogy "még 1902-ben is tartoztak a cirkusznak", sőt 1904-ben is "még mindig törlesztenek a cirkuszberletre, az építkezésekre".⁶² Bizonyos, hogy az 1907-es bérleti szerződés, az állat és növényhonosító társaság

feloszlásával (Beketow kártérítési igényének fenntartása mellett), az épületet már mint a "Budapest székesfőváros közönsége tulajdonát képező czirkusz-épületet" említi.⁶³

A szegényalapi járulék fizetése ügyében Wulff először 1890-ben folyamodott a tanácshoz: "kötelezve vagyok a szegény alap javára napi bevétel 5%-ékát átengedni, mi azonban sok kellemetlenség és költséggel jár, amennyiben külön személyt kell tartanom, ki ezen ügyet naponként rendez. Minek elejét veendő, hajlandó volnék inkább egy általányt felajánlani, még pedig úgy a folyó idényre, leszámításba hozva a már addig beadott 5%-ot valamint a következő 1891, 1892, 1893, 1894 és 1895-ik évben a májusszeptemberi idénynek elején fognám az évenkénti 1000 szóval ezer frtnyi általányt még az esetben is lefizetni ha esetleg társulatommal valamelyik évben el is maradnék". Ezt a kérvényt a tanács, miután május 1. és szeptember 8. közt ezen a címen 2540 frt 30 kr. illeték folyt be, elutasított.⁶⁴ A későbbiekben a szegényalapi járulékot a májustól szeptemberig tartó szezonra általában 5 x 800 frt általányösszegben állapították meg.⁶⁵ Ennek leszállításáért csak Krembser folyamodott,⁶⁶ Wulff viszont többször is kérvényezte (eredménytelenül) az összeg elengedését.⁶⁷ 1894-ben a magyar állampolgárság megszerzéséért folyamodott.⁶⁸

Az épület eredeti állapotáról igen keveset tudhatni. Az állandó színházvizsgáló bizottmány hivatalos jelentései a rendszeren megejtett vizsgálatokról keveset árulnak el magáról az épületről: a páholy mögött tetemesen kiszélesített erkélyre engedélyezték a zártszék elhelyezését; az istállóhoz vezető fa folyosót viszont tűzveszélyesnek ítélték; esetleg egy állványt (a kijárattól) javasoltak elhelyezni stb., de leggyakrabban azt állapították meg, hogy az épület szerkezetében változtatás nem történt. Az 1891-es szemle alkalmával megállapították a látogatók maximális számát (egy ülőhelynek 50 cm-esnek kellett lennie, az állóhelyen egy méterre 3 egyént számíthattak):

páholy	168
számozott zártszék	258
tribün	120
számozatlan I. hely	570
számozatlan II. hely	904
karzat	270

összesen 2290 fő⁶⁹

A technikai felszereltséget illetően említést érdemel, hogy 1901-ben süllyeszthető manézs létesítésére kért és kapott engedélyt Serák Károly és Wulff Ede.⁷⁰

A hatóságok figyelme elsősorban a tűzrendészeti szempontokra irányult, a tűzoltó főparancsnokság szigorú intézkedéseket kért, ha a vízellátás nem volt megfelelő, vagy a tűzjelző készülék nem működött.⁷¹

A vízvezetéki igazgatóság 85-93 ló, 4 closet, 2-3 vizelde és a sörmérés után 6 hónap vízdíjat vetett ki, így a cirkusz 44-47 frt közötti vízdíjakat fizetett.⁷²

1901-ben Wulff vízi pantomimot tervezett, melyhez kb. 12 héten át heti 250, összesen 3000 köbméter vízre volt szüksége. Külön vízvezetékot engedélyeztek e célra, melyet az éjszakai órákban volt szabad használni. Wulff azonban nem ebből, hanem az állatkertnek a vízmérővel el nem látott vezetékéből vette a vizet. Ezért őt a kiróható legnagyobb összeggel, 200 K-val bírságotlák meg.⁷³

Két alkalommal is hírt adtak az állatkerti cirkusz felújításáról.⁷⁴ Az épület egyébként az 1880-as évek vége felé készült, eredetileg transportábilisnak tervezték.⁷⁵

Az állatkerti cirkusz az 1897-99-es három szezont leszámítva az első világháborúig mindig szép anyagi

sikerekkel dolgozott. Mivel a cirkusz a színházaknál kevésbé volt tűzveszélyes, az állatkertnek viszont anyagi hasznot hozott, a tanács már 1889-ben engedélyezte, hogy délutáni előadásokat is tartsanak vasár- és ünnepnapokon, majd 1891-től csütörtökön is.⁷⁶ Nem engedélyezték viszont a szezonnak (október végéig történő) meghosszabbítását, csak kivételesen okt. 2-ig, ill. „A kiállítást látogató közönségre való tekintettel” 1896-ban október 12-ig.⁷⁷ A szaklapban közölt ismertetések arról számolnak be, hogy a premierekre rendszerint minden jegy elkelt, ezek az előadások disztigvált, sőt előkelő közönség előtt zajlottak le. Általában hétköznapokon is jó házakat csináltak.⁷⁸

A három gyöngye év során 1897-ben Krembsen a szegényalapi járulék leszállításáért folyamodott, a következő két szezonban pedig a műsorok a szokásosnál rövidebb ideig dolgoztak a fővárosban.⁷⁹

Az alábbiakban – miután Wulff Ede a fővárosi cirkuszéletnek meghatározó személyisége volt –, az ő életrajzának vázlatát próbálom összeállítani.

Wulffot a legjobb cirkusztörténeti szakírók, pl. Eberstaller és R. Toole-Stott Who's Who-ja is a legkiemelkedőbb lovas cirkuszigazgatók közé sorolja.⁸⁰ Az artistalexikon szerint 1851. júl. 26-án született Passauban. Az IAR 1892-es rövid életrajzi ismertetése születési évét 1865-re teszi. Édesapja 9 évesen kezdte őt tanítani. Négy év múlva mutatkozott be a közönség előtt, majd édesapja cirkuszával beutazta fél Európát. Szerződött Salamonskyhoz, majd a párisi Hyppodromba, ahol a veszélyes Richard-Voltige lovaglásért havi 4000 Fks gázsit kapott. A szelíd idomítás híve volt, 50 lóval csinált szabad idomítást.⁸¹

Wulff neveltetése, pályakezdése tipikusnak mondható. Cirkuszát 1879-ben alapította, Európa nagyvárosaiban dolgozott.⁸² 1897. dec. 6-án Brüsszelben kötött házasságot Maude Francisco Isacchival, társulata iskolalovarával.⁸³ Karrierjének kiteljesedése nagyjából a múlt század utolsó évtizedére tehető.

Igaz, hogy 1903-ban még Brüsszelben állandó közönsége a belga nemesség soraiból került ki, ugyanez év nyarának három hete viszont 20000 Gulden deficitet hozott.⁸⁴ Bécsben 1907 januárjában a bevétel nem fedezte a kiadásokat (3000 koronába került naponta csak az állatok etetése).⁸⁵ Február-márciusban következett be az összeomlás.⁸⁶ Az árverés után a május-június hónapokat feleségével már artistaként dolgozta végig Ős-Budavárában.⁸⁷ Későbbi sorsáról nem tudok, egy 1912-es híradás szerint a Busch Cirkusznál egy baleset során H. Wulff (ez lehet Herr Wulff) súlyosan megsérült.⁸⁸

A Wulff cirkusz fénykorának műsora európai mércével mérve is kiemelkedő volt. Pantomimjeleneteihez 300 statisztát alkalmazott, 100 tagú balettkara volt. A jelenetek tárgyválasztása is költséges kivitelezést feltételez, pl. „Udvari ünnep XV. Lajos Versailles-i kastélyában”.⁸⁹ 1907-ben egy vonatútz következtében megsemmisült kosztümjeinek kárértéke 200000 Francs volt.⁹⁰

A Beketow-korszak

Míg Wulff helyét egy-egy szezonra más bérlő foglalta el, addig Beketow Mátyás 1904-ben, majd 1906-tól folyamatosan, megszakítás nélkül bérelte az állatkerti cirkuszépületet 1919-ig, néhány év szünet után pedig haláláig.

Hagenbecknél bohócként lépett fel Beketow, akinek 1895-ben már cirkusza volt.⁹¹

1899-ben a Grand Cirque Russe Beketow Franciaországban utazott, ugyanakkor megvételre ajánlott fel egy akkoriban nagynak számító, Odensében (Dánia), saját házában elhelyezett teljes felszerelést.⁹²

1901-ben Beketow bácsi premierje alkalmával közölték, hogy társulata 150 tagot számlál, 15 bohóc, 80 ló, oroszlánok, elefántok szerepelnek műsorán.²³ Ekkor már a legnagyobbak közt tarthatták őt számon. 1902-ben igazi jó reklámot jelentett számára, hogy a király, aki közel 20 évig egyáltalán nem volt cirkuszban, két héten belül kétszer is megnézte Beketow műsorát; 1904-ben szintén látta az előadást.²⁴

Beketow az orosz állampolgárságot csak 1910-ben cserélte fel a magyarral, de 1904-től sorsa egyre erősebb szálakkal kötődött Magyarországhoz. Egy 1908-ban megjelent füzetecskében látott napvilágot a következő szövegrész: „Budapesttel úgy van az ember, mint az artistasággal. Azt tartják, hogy aki ezen a pályán egy pár cipőt elrongyolt, az visszatér. Aki pedig a budapesti aszfalton koptatta cipője talpát, az elmondhatja magának. 'A nagyvilágban e kívül, nincsen számodra hely'.

Hát én másutt nem is érzem helyemet és szívből örülök, hogy visszajöhetek, remélve, hogy már ott is maradhatok és a magyar artista egyesület 25 éves jubileumában személyesen vehetek majd részt. Sajnos, a tíz éves jubileumhoz csak szerencse kívánalmimat küldhetem.

London 1908. január hava

Beketow Mátyás

czirkuszigazgató²⁵

Ha Beketow írta ezeket a sorokat, az azt jelenti, hogy ismerte a Szózatot. Úgy képezem, hogy tényleg érzelmi okai is voltak (nemcsak a szegényalapi járulék) az állampolgárság megszerzésének. Tény, hogy hátralevő életét itt élte le, itt is lett öngyilkos.

Életrajzából néhány momentum felvillantása látszik ésszerűnek. Egy (a házasság kihirdetése alóli felmentéshez szükséges) nyomtatvány alapján személyi adatai a következők voltak:

	Vőlegény	Menyasszony
Neve:	Biketow (Beketow) Mátyás	Klein Valentine
Csal. áll.:	elvált	Hajadon
Foglalk.:	circus tulajdonos	---
Vallása:	g. keleti	r. kath.
Szül. ideje:	1867. nov. 15.	1889. nov. 8.
Szül. helye:	Krasny (Oroszország)	Solingen (Poroszország)
Lakhelye:	VI. Lendvay u. 20.	VIII. Csokonai u. 3.
Apja neve:	Biketow János Ezimor	Klein Bálint
Anyja neve:	--- Chionia	Schmidt Mária Erzsébet ²⁶

1912 októberében házasodhattak össze. Érdekes, hogy erről az eseményről nem jelent meg hirdetés, holott előző házasságkötéséről, mely 1910 jan. 11-én történt St. Petersburgban, igen.²⁷ Előző felesége Mlle Helene Gérard volt, feltételezem, hogy ebből a házasságból származott Sándor nevű első fia, aki a cirkuszigazgató halála után az üzletet vezette. A két kiskorú Beketow árva, Mátyás és Borisz édesanyja

lehetett Klein Valentine: 1913. okt. 21-én született meg első gyermekül.⁹⁸ Beketownak sógora volt Oskar Schumann.⁹⁹

Ami cirkuszigazgatói tevékenységét illeti, premierjei mindig zsúfolt házak előtt zajlottak, műsoraiba a legnagyobb artistákat szerződtette.¹⁰⁰ A téli szezont általában valamely európai nagyvárosban dolgozta végig, leggyakrabban Londont, Kopenhágát, Bécsset kereste fel.¹⁰¹ 1909-től többször is előfordult, hogy maga nem vállalt téli szezont, csak lovait (E. Gautier elővezetésével) szerződtette külföldre.¹⁰²

Először 1914 októberében fordult elő, hogy a hadi állapot miatt beszüntetett előadások jövedelemkiesésére hivatkozva kérte a bérhátralék elengedését. A tanács elutasította kérését, az előadó ceruzával a következőket írta a lap tetejére: „azokban az években, melyekben fényesen ment az üzlete, bezeg nem ajánlott fel a szerződésnél több bért”.¹⁰³

Fentebb már volt arról szó, mennyi szegényalapi járulékot fizetett Beketow. Kiegészítésként még hozzátenném, hogy ez az összeg előadásonként 70 K általányt jelentett, de „tekintettel arra, hogy a csütörtök délutáni előadásokat a budapesti összes árvagyermeknek ingyen, a szegényebb sorsú polgárság pedig félhelyárok mellett látogatja”, ezek után az előadások után 35 K volt.¹⁰⁴ A m. kir. díj- és illetékkiszabási hivatal 1909. jan. 12-i jelentése szerint Beketow 1907-ben a szerződés alapján 22000 K bért fizetett, valamint engedélydíj megváltása fejében 13020 K-t, vízdíjat 284 K 04 f-t, vízmérőóra-díjat 30 K-t. A rendőri díjak összegét az államrendőrség, az egyéb kiadásokét pedig maga a vállalkozó volt hivatott megmondani.¹⁰⁵

Általánosságban megjegyzem, hogy a levéltári anyag továbbra is leginkább a köz- és tűzbiztonsági kérdésekkel foglalkozik: a szezon megnyitásától kezdve több rendőrt vezényeltek ki, az állóhely jegyeire feltüntették a megfelelő jelzést stb.¹⁰⁶ Érdekes, hogy a tűzjelzőnek, ill. a tűzoltóságnak a díját határozottan vonakodott fizetni Beketow.¹⁰⁷ Tűzkár ellen viszont a műlovardát 95000 K erejéig, a 300 métermázsas elsőrendű szénát pedig 3600 K becsértékben biztosította.¹⁰⁸ Beketow 1909-ben a cirkusz épületét a tanács engedélye nélkül albérletbe adta Vas Rezső impresszáriójának birkózóverseny céljára, ezért a tanács őt 500 K bírsággal sújtotta.¹⁰⁹ 1911 szept. 18. és okt. 19. közt Beöthy László vette a cirkusz épületét albérletbe az Ódipus előadások megrendezésére.¹¹⁰

Az állat- és növényhonosító társaság feloszlásával (1907) a cirkusz épülete az állatkerttel együtt a főváros tulajdonába ment át. A birtokbavétel alkalmával leltárt készítettek, melynek jegyzékét az I. sz. mellékletben közöm.¹¹¹

Az épület

Az állatkerti átépítések tervezete kapcsán dr. Neuschlosz Kornél műépítész a cirkuszról a következő szakvéleményt készítette: „az ötödik tétel alatti czirkuszra felvett 50000 korona még a jelenlegi czirkusz áthelyezési költségeit sem fedezné. Ezt a jelenlegi czirkuszt megvizsgáltam és jelenthetem, hogy igen rossz állapotban van. Maga az épület, mely Németországban a 80-as évek vége felé épült, úgy van már eredetileg tervezve, hogy szétszedhető és ismét felállítható, szóval transportabilis czirkusz. Az épület vasszerkezete, nevezetesen a főoszlopzat és a sátoztető vasalkatrészei, valamint a padsorok alatti szerkezet még elég jó állapotban vannak, az istállók szerkezete teljesen rossz. Az oldalfalakat képező hullámbádogburok legnagyobb része rossz. Az áthelyezés költségeit, nevezetesen: lebontást, újbóli felállítást a hiányos szerkezeti részek kiváltásával és helyettesítésével együtt egészen új istállókat és új belső decoratió kiképzést, páholyok új ács munkáit, valamint az egészen új tetőbefödést deszkázattal és aszfalt lemezekkel együtt circa 130000 koronára becsülöm. Véleményem szerint azonban nem érdemes az áthelyezés, mert mind mellett ezen már átalakított czirkusz sem felel meg a világváros követelményinek. Ezen régi czirkuszt a város bármikor eladhatja, vidéki városban még teljesen megfelelő

és használható.”¹¹²

Beketow saját tőkével 300 méterrel beljebb helyeztette és felújította a cirkuszt, mely egészen 1966-ig üzemelt, a mai modern épület helyén. A tényleges költségek igazolására egy 141315 K-ról szóló

nyugtát mutatott be; a mérnöki hivatal pedig igazolta, hogy ezen felül felszerelték a 380 db hajlított fából készült csapószéket és ülőpadot, valamint, hogy az állat- és növénykert művezetősége irányította és ellenőrizte az áthelyezési munkálatokat; ha az engedélyhez képest eltérés mutatkozott, az a művezetőséggel összhangban és a dolog előnyére történt.¹¹³

A megnyitó alkalmával az épületet egy ékszerdobozhoz hasonlították, különösen a 18 méteres facade-ot, a világítást, a kókuszszőnyeget és a 2 ½ m-es medencét dicsérték.¹¹⁴

A bérleti viszony

Az 1904-től 1907-ig terjedő időszakról (melynek során Beketow az állat és növényhonosító társasággal állt szerződéses viszonyban) levéltári anyagot nem sikerült találnom.

Az 1907-es állatkerti csődeljárás alkalmával az IAR közlése szerint Beketow 20000 K óvadékköveteléssel lépett fel, a cirkuszigazgatónak pedig egy későbbi előterjesztésében ez áll: „én 26000 korona bérleti biztosítékot vesztettem az állatkertnél, holott ezen társaság a főváros felügyelete alatt állott és én a garanciát a fővárosba helyeztem”.¹¹⁵

A főváros és Bekeow közt először 1907. márc. 24-én létrejött bérleti szerződés leszögezte, hogy „az állatkert területén levő czirkusz bérlete tárgyában létrejött szerződések a társaság feloszlata folytán megszűntek. Az állat és növényhonosító társaság ellen azonban Beketow Mátyás a szerződéseken alapuló minden jogát és kártérítési igényét fenntartja”.

A szerződés az 1907. ápr. 1. és 1907. okt. 15. közti hat és fél hónapra kötött. A 21 pontba foglalt megállapodás nagyjából megegyezik a későbbiekkel, az eltérések a következők: a 22000 K évi bért 5 egyenlő részletben kellett befizetni; a szerződési biztosíték 4000 K volt; a büfé kapcsán nem esett szó az alkalmazottaknak felszolgálható meleg ételekről. A bérlő vállalta, hogy az épületet saját költségén és a főváros utasítása szerint használható állapotba helyezi, valamint a közönség használatára legalább 10 kagylóval és 4 ülőhellyel bíró, vízőblítéssel ellátott árnyékszéklet létesít.¹¹⁶

A főváros által kiírt, a külföldi nagycirkuszok igazgatóinak is megküldött pályázati felhívás szerint a./ egy új épület építésére, b./ a főváros által esetleg építendő vagy c./ a régi cirkusz bérletére lehetett jelentkezni.¹¹⁷ Többen (pl. Busch, Carré és Schumann is) kértek részletes információkat. Fényes Miklós egy alkalmasabb helyre kívánt volna cirkuszt építtetni. A tanács jan. 22-i közgyűlése a következőképpen határozott: „a pénzügyi és gazdasági bizottmánynak a tanács által pártolólág előterjesztett javaslata alapján a közgyűlés Beketow Mátyás cirkuszvállalkozó azon ajánlatát, amely szerint nevezett az állatkerti régi cirkuszépületet saját költségén lebontani, az állatkernek a Hermina-út felé eső végében, a mutatványos telep közvetlen szomszédságában kijelölendő területen a régi épület anyagának felhasználásával és további 120000 (Egyszázhúszezer) koron költség befektetésével sajátjából 1909. évi május hó végéig új vasszerkezetű cirkuszt építeni s az ekként létesülő s azonnal a főváros tulajdonát képező épületet és annak tartozékait 1908. évi január hó 1-től kezdődő öt évi időtartamra 18000 (Tizennyolcezer) korona évi bér, valamint az előterjesztett szerződési tervezetben megállapított összes egyéb feltételek és kikötések mellett bérbevenni hajlandó: elfogadja s utasítja a tanácsot, hogy a szerződést Beketow Mátyással kösse meg.”¹¹⁸

Az 1908. márc. 10-én megkötött és aug. 5-én jóváhagyott szerződést a későbbiekben rendre meghosszabbították.¹¹⁹ A szerződés kivonatolt formáját a II. sz. mellékletben közlöm.

Problémák a szerződésnek 17. és 22./ pontjával kapcsolatban merültek fel: 1908. júliusában Beketow egy új zenekari emelvényt, valamint egy 100 m³ űrtartalmú víztartályt építtetett, s az utóbbi is a főváros tulajdonába ment át, hiába hivatkozott a cirkuszigazgató arra, hogy „ezidén az ún. Helgoland vízmutatvány alkalmából elkészítettett víztartályt a főváros tulajdonának jelentette ki ... ily álláspont mellett akár a némajáték garderoberja is a Főváros tulajdonába mehetne át”.¹²⁰

A felmondási jog Beketow megítélése szerint csak azért került be a szerződésbe, mert az állatkert és cirkusz sorsa akkor még nem volt véglegesnek tekinthető. Amikor 1910. végén a tanács béremelési igénnyel lépett fel, azt az igazgató kénytelen lett volna elfogadni, mivel akkorra már leszerződte a jövő szezon artistáit, és állítólag ily módon 200000 K-ig elkötelezte magát.¹²¹ 1911 tavaszán még nem dőlt el a béremelés kérdése, akkor még 14000 korona értékben állatokat (elefánt, pónilovak) ajánlott fel az állatkertnek arra az esetre, ha a tanács elállna a béremeléstől.¹²² Feltételezhető, hogy eszerint alakult ki a kompromisszumos megoldás, hiszen egyébként a tanácsnak még a 120000 Kx 1/5 részét vissza kellett volna fizetnie. A következő öt évre szóló meghosszabbított záradék 1913. jan. 1-től évi 50000 K bért és 25000 K szerződési biztosítékot írt elő, de egyben intézkedett a szerződés 22./ pontjának hatályon kívül helyezéséről is.¹²³ A közgyűlés már 1911. októberében döntött a kérdéstről, s kötelezte Beketowot az istálló átépítésére, s az így felszabadult területnek átadására.¹²⁴ (1913-ban és 1914-ben Beketow ezért a Tattersalltól volt kénytelen gyakorló területet és istállókat bérelni.)¹²⁵

1 IAR 1893.II.10.

2 BFL 18276/1894-VI.

3 BFL VI. 239/1894

4 BFL kgy.sz. 926/1894

5 BFL 10843/1909; VI. 2958/1905

6 IAR 1895.VII.20., 1908.XII.20., 1908.XII.1.

7 BFL 102754/1910, ld. Zoltán: A barokk

8 BFL 20054/1892; IX. 1234/1892

9 IAR 1908.V.10., 1908.IX.1.

10 BFL 53921/1901-VI.

11 BFL 24456/1903, 225812/1903-VI.

12 BFL 185141/1903-VI.

13 BFL VI 3105/1901

14 u.o. 12.) pont: a városgazda utasítása (52168) 1905.sz. márc. 7. értelmében az 1904 jún. 24. 1914. jún. 24-ig 10500 K átalányösszegre 2981093 tűzkárbiztosítási Koller kötvény (Franciere pesti biztosító intézet) a levéltári vasszekrényben volt elhelyezendő.

15 BFL 65446/1904

16 BFL VI. 3105/1901: a X. kerületi előljáróság 1905. szept. 30-i jelentése, 3905.sz.

17 IAR 19060610

18 IAR 19070220

19 BFL 83092/1907.VI.

20 BFL 92780/1908

21 BFL 18929/1909

22 BFL 18029/1910 VI.

23 BFL 7319/1910

24 IAR 1910.III.1., 1911.IX.1.

25 IAR 1913.IX.1., 1914.III.1.

26 A Hét 1915. okt. 3. p.559-61.

27 BFL.ü.o. 771 kcs. 1886-1672 Barokaldi Györgyné sz. Zapotocny Katalin kérvénye szerint, melyben a bérleti szerződésnek özvegyi jogon történő átruházását kérte. 107350/1915. dec. 7. XVI.

28 BFL 130521/1914 Barokaldi Józsefné sz. Kaesmarek Francziska folyamodvány, mely szerint társnak vették Könyöt Adolf és társait. BFL 102640/1915

29 IAR 19060701,

30 Ennek tartalma megegyezik a Barokaldi-albuméval

31 IAR 1906.VI.: két évvel később egy hirdetés szerint Mr. Halton hasbeszélővel kötött házasságot Frl. K.B., az igazgató neveltánya

32 IAR 1912.VII.20.

33 IAR 1893.IV.10.

34 BFL 20054/1892. IX; IAR 1909.I.20.

35 IAR 1892.IV.10., 1892.V.20., 1893.VI.1.

36 IAR 1893.VII.20.

37 IAR 1904.II.20., 1909.III.20.

38 BFL 771 kcs. VI.üo. 1886-1672

39 BFL 69231/1910; 50047/1904.VI.

40 BFL 771 kcs.VI.üo. 1886-1672, VI. 219286/1908

41 BFL 559/1900-VI; 22361/1904-VI.

42 BFL 771 kcs.VI. üo. 1886-1672

43 BFL 559/1900

44 BFL 9669/1897; 034848/1903; 47893/1911

45 BFL 27733/1895; 3419.VI.

46 BFL 19904/1906; 179754/1906-VI

47 BFL Jzk. 1903.máj.4. 771 kcs.VI.üo. 1886-1672

48 BFL 50047/1904-VI.

49 D. Dallas /1971/ p. 71., 73., 78-9.

50 IAR 19020501

51 Vitányi 126. o.

52 Nemzet 18910508

53 IAR 18930510

54 Pesti Napló 1889. ápr. 25.

55 BFL kgy.sz. 487/1889

56 Nemzet 1889. jún.8.

57 Nemzet 1889. jún. 25.

58 Nemzet 1889. jún.28.

59 IAR 1893.VIII.10.

60 IAR 1897.II.10.

61 Gyenes /é.n./ 40.o.

62 uo. 42.o.

63 BFL 77236/1907-VI.

64 BFL IX. 2116/1890

65 BFL kgy.sz. 456/1893, kgy.sz. 452/1894, kgy.sz. 719/1895, kgy.sz. 523/1896, kgy.sz. 622/1897, kgy.sz. 524/1900

66 BFL kgy.sz. 622/1897, kgy.sz. 1194/1897

67 BFL kgy.sz. 708/1891, kgy.sz. 1063/1890, kgy.sz. 964/1893

68 IAR 1894.VIII.20., 1894.IX.1.

69 BFL IX. 874/1889

70 BFL 24971/1901-1698.III.

71 BFL 18155/1891, IX. 1037/1893: jzk. 1894. ápr. 24., 18607/1895, 33865/1898-IX.

72 BFL 28270/1892-2708.II; II. 1051/1893, 24436/1894-2458 II.

73BFL 38259/1901-2619-II. Vízipantomimot egyébként már 1891-ben is mutattak be, ld. Bper. 1891. VIII.5.

74IAR 1897.V.1.; 1903.XI.1.

75BFL 229789/1907-VI.

76BFL kgy.sz. 775/1889; kgy.sz. 713/1891

77BFL kgy.sz. 847/1889; kgy.sz. 908/1892; kgy.sz. 1149/1896.

78Nemzet 1891. V. 8.; Bper 1891. V. 28.; 1891. VII. 5.; IAR 1892.V.10.; 1893.V.10.; 1895.V.10.; 1896.V.1.; 1896.V.10.

79IAR 1897.X.1.; 1898.VII.10.; 1898.IX.10.; 1899.IX.1.

80Eberstaller p. 72.; R. Toole-Stott/3.

81IAR 1892.VI.1.

82IAR 1904.V.10.

83IAR 1897.XII.10.; 1898.V.10.

84IAR 1903.III.1.

85IAR 1907.II.1.

86IAR 1907.II.10.-1907.III.10.

87IAR 1907.V.20.; 1907.VI.20.

88IAR 1912.VIII.20.

89IAR 1896.VIII.1.

90IAR 1897.VI.20.

91IAR 1892.VIII.1.; 1895.IV.10.

92IAR 1899.II.10.

93IAR 1901.XII.10.

94IAR 1902.II.10.; 1902.III.1.

95Tingli-tangli...

96Hogy csak az első szezont említsem: Tom Belling fia (IAR 1904.V.10.), A. Schneider kerékpáros halálugrása (IAR 1904.VI.1.), Cesare Fontana (IAR 1904.VI.1.)

97BFL 124307/1912

98IAR 1910.II.10.

99BFL VI. 771/1886; IAR 1913.XI.1.

100IAR 1912.IX.1.

101IAR 1906.VI.10.

102IAR 1909.X.1.; 1913.IX.10.

103BFL 120895/1914. 15807.III.

104BFL 23092-23481/1911

105BFL 13250/VI-1908

106BFL VI. 2958/1905; 39839/1910

107BFL 566/1908.; 132507/1908

108BFL 84157/1907-VI.; 256442/1907.-VI.

109BFL VI. 2208/1909

110BFL 77236/VI-1907

111BFL 17902/1907

112BFL 229789/1907-VI.

113„A vasszerkezet lebontása és áthelyezése a szükséges alkatrészek pótlásával, állványozással, mázolásal együtt teljesen készen 32000,- Az ácsmunka lebontása és áthelyezése a szükséges új anyagok hozzáadásával, ezeknek részben való mázolásával együtt teljesen készen 42000,- Betonozás és földmunka az alapokban a cirkusz és istálló épület vasszerkezete alatt a porond vízmedencéjével együtt 10000,- Gáz, villamosvilágítás és vízvezetési berendezés beszerelése és átszerelése, a hiányzó alkatrészeknek újakkal való pótlásával teljesen készen 9000,- A mostani parapot téglafalazat lebontása és a felállítás után új anyagból való felépítése 5000,- Belső dekorációkra 12000,- Előre nem láthatókra 8/10 % (ebben bentfoglaltatnak apróbb iparos munkák, pl. üvegezés stb. székek a páholyban és a zártszékek) 1000,- K.” (BFL 15651/1910)

114IAR 1908.V.10.

115IAR 1907.IV.20.; BFL VI 2958/1905

116BFL 77236/VI-1907

117BFL 231910/VI-1907; Fővárosi Közlöny 1908. jan. 17. p. 93-97.

118BFL kgy.sz. 96/1908

119BFL 48857/VI-1908

120BFL 227040/1908

121BFL VI. 2958/1905

122BFL 41699/VI-1911

123BFL 113141/1911

124BFL kgy.sz. 1745/1911

125BFL 162382/1912; 61827/1913

megjelenik minden negyedévben